

ПРОЯВ ФЕНОМЕНА ПІДКОРЕННЯ ОСОБИ ВЛАДНОМУ ВПЛИВУ В РІЗНИХ ТИПІВ ОСОБИСТОСТІ

Політична дійсність дана нам через діяльність суб'єктів політики. У цьому процесі її суб'єкти виступають як носії політичних відносин, організовують, видозмінюють або усувають політичні інститути та організації. Первинним суб'єктом політики є особа (індивід). Саме особа, її інтереси, потреби, мотиви, ціннісні орієнтації та мета виступають "мірою політики", рушійним початком соціально-політичної активності народних мас, соціальних груп, етнічних спільнот, націй, еліт, організацій та інститутів, що виражають їх інтереси. Особа – первинна субстанція політики.

Особа є суб'єктом політики особливого роду внаслідок того, що її статус не є таким же, як у інших суб'єктів політики (великих і малих соціальних груп, що виражають інтереси їх організацій). Вона є первинним атомом політики, особливим біосоціальним утворенням з найскладнішою внутрішньою організацією, яке розвивається через певні закони, одночасну дію внутрішніх і зовнішніх чинників [6, с. 85].

У політичній психології визначаються різні типи особистості з відповідною сукупністю характеристик, шаблонами поведінки та моделями прийняття рішень. Проте участь у політичному житті вимагає слідування визначеним правилам, підкорення особам, що стоять вище на ієрархічних сходах. А отже, оскільки кожна людина є індивідуальною за набором своїх психологічних характеристик, то успішне існування в ієрархічних структурах політичної сфери частіше за все вимагає перебудови та трансформації особистісних властивостей згідно із вимогами конкретної структури. Цей процес може бути свідомим або ж несвідомим, відбуватися внаслідок природного бажання особи пристосуватися до наявних умов існування чи поза її волею, а отже, *актуальність даної тематики є незаперечною*.

Метою статті є проаналізувати специфіку прояву феномена підкорення особистості владному впливу у різних типів особистості.

Для розкриття даної теми були проаналізовані роботи таких класиків політичної науки як Т. Адорно, Е. Фромм, Р. Мертон, Д. Статт, Г. Маркузе, Ст. Мілгрем тощо. Джерельною базою щодо даної проблематики серед вітчизняних дослідників стали роботи Л. Гозмана, О. Шестопаля, Л. Столяренко та інших.

Для початку авторка вважає за доцільне зазначити, що ми можемо говорити про взаємну зумовленість, наприклад, професійної

діяльності особи, її соціально-політичного статусу, та типу її поведінки і реакцій. Досить часто особа обирає вид професійної діяльності та набуває відповідного статусу через певні особливості свого характеру, і так само часто ці особливості зазнають істотних змін, трансформації через те, що людина довгий час виконує відповідні посадові обов'язки та відчуває відповідну оцінку суспільством її соціально-політичного статусу. Саме тому надзвичайно важливим є вивчення умовних типів особистостей, які діють у суспільно-політичній сфері, адже аналіз їх особливостей, за впевненням авторки, є необхідним при феномену підкорення владі.

Першим поняттям, з якого варто починати вивчення проблеми особистості, є "індивід". Дослівно воно значить неподільну частку якогось цілого. Набагато більш змістовний інший термін "індивідуальність", що означає унікальність і неповторність людини у всім багатстві її особистісних якостей і властивостей.

Становлення особистості відбувається в процесі засвоєння людьми досвіду і ціннісних орієнтацій певного суспільства, що називають соціалізацією. Людина вчиться виконувати особливі соціальні ролі, тобто вчиться поводитися відповідно до ролі дитини, студента, чоловіка і т.д. Усі вони мають виражений культурний контекст і, зокрема, значно залежать від стереотипу мислення.

Кожна людина, що живе в суспільстві, включена у безліч різних соціальних груп (родина, навчальна група, дружня компанія і т.д.). У кожній з цих груп вона займає визначене положення, має деякий статус, до нього пред'являються визначені вимоги. Таким чином, та сама людина повинна поводитися в одній ситуації як батько, в іншій – як друг, у третій – як начальник, тобто виступати в різних ролях і займати кілька позицій. Сукупність вимог, пропонованих індивіду суспільством, утворює зміст соціальної ролі. Соціальна роль – відповідний прийнятим нормам спосіб поведження людей у залежності від їхнього статусу чи позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин.

Соціальну роль варто розглядати в 2-х аспектах:

- рольового очікування;
- рольового виконання [10, с. 236].

Між ними ніколи не буває повного збігу. Але кожний з них має велике значення в поведженні особистості. Наші ролі визначаються насамперед тим, чого очікують від нас інші. Ці очікування асоціюються зі статусом, що має дана особистість.

Слід зазначити, що будь-яка роль не є чистою моделлю поведження. Головною сполучною ланкою між рольовими

очікуваннями і рольовим поведінням служить характер індивіда, тобто поведіння конкретної людини не укладається в чисту схему.

Проте, рольові очікування, особливо, коли вони стосуються існування особистості в ієрархічній структурі, справляють значний, інколи корінний вплив на особистість і, відповідно, поведінку особи. Часто саме очікування лежать в основі трансформації особистості.

Для уточнення змісту поняття, що розглядатиметься у даній статті, доцільно навести визначення типу особистості – це схематизована сукупність особистісних рис характеру, специфічних аспектів темпераменту тощо, які зумовлюють модель поведінки, особливості ціннісних орієнтацій та інтересів.

Отже, авторка розпочне з класифікації, яка є досить популярною при характеризванні типів особистості. Відомий дослідник Р. Мертон ділить осіб за двома ознаками: орієнтація діяльності та використані при цьому засоби. Залежно від різних їх комбінацій, отримуємо такі типи особистостей: 1) конформіст – визнає легалізовані даним суспільством орієнтації та засоби їх досягнення; 2) негативіст – відкидає пропоновані орієнтації, але нічого не пропонує натомість; 3) ретретист – відкидає і орієнтації, і засоби їх досягнення, усувається від будь-якої співучасті у соціальних процесах; 4) делінквент – обирає заборонені засоби для досягнення легітимізованих цілей; 5) революціонер – пропонує принципово нові цілі та засоби їх досягнення [4, с. 81].

Даючи більш докладну характеристику кожного з цих типів, ми зможемо наблизитися до специфіки їх перетворювальної діяльності. У контексті проблеми, що розглядається, нас особливо цікавить перший підтип. Конформіст – це людина, яка пристосовується до суспільного середовища, сумлінно виконує його правила і приписи, законослухняний громадянин, діяльність якого носить цілком функційну спрямованість. Щодо даного типу особи, в історії

Домінуюча потреба	Тип особистості
Потреба в свободі	Нонконформіст
Гедоністична потреба	Конформіст
Потреба в самоствердженні	Диктатор
Потреба в самовираженні	Авантюрист
Потреба бути особистістю	Демократ

Оцінюючи дану типологію, авторка хотіла б зауважити про декілька суперечливих моментів. По-перше, достатньо ненауковим є визначення типу особистості авантюриста, оскільки далеко не завжди, як видно на практиці, потреба до самовираження реалізується

подібним чином. По-друге, тип демократа є досить умовним через відносність самого поняття демократії і негативним є віддавання очевидної переваги даному типу. По-третє, усі ці типи містять суміжні риси, тому не можна говорити про необхідну їх унікальність. Отже, дана типологізація є, безсумнівно, оригінальною, проте може використовуватися з певними уточненнями тільки для досліджень потреб та інтересів, тоді як для вивчення феномена підкорення особи владному впливу вона не є достатньо вдалою.

Практично діаметрально протилежною нонконформісту та девіантному типу особистості є авторитарна особа. Опис “авторитарної особи” з’явився на основі великої дослідницької роботи Т. Адорно (1950), в якій робилася спроба пов’язати соціальні і політичні аспекти з індивідуальними особливостями особи. Взагалі, такі соціальні типи, як “авторитарні особи”, “одновимірні люди”, “ідеальні ув’язнені”, “самотні натовпи”, блискуче описані видатними психологами і соціологами ХХ століття (Е. Фромм [9], Т. Адорно [1], Г. Маркузе, Б. Бетельгейм, Д. Рісмен і ін.), по-своєму перетворили психологічний портрет суспільства, породивши вельми серйозні сумніви в здатності сучасної людини тримати цивілізацію в межах допустимих норм психічного і соціального здоров’я [3, с. 35].

Авторитарна особа часто охоче розділяє групові забобони, які завжди можна знайти у великому і складному суспільстві. У таких випадках внутрішні гнів і ненависть часто направлені зовні, на того, на кого вкаже більшість [8, с. 94].

Варто зазначити, що тип особистості може зазнавати деяких змін через соціальний вплив, який має місце у тому випадку, якщо в результаті взаємодії поведінка особи стає подібною до поведінки інших людей.

У зв’язку з проблемою соціального впливу слід розрізняти конформність та схильність до навіювання. Якщо конформність – схильність людини до групового тиску, зміна своєї поведінки під впливом інших осіб, свідомо поступливість людини думці більшості групи для уникнення конфлікту з нею, то схильність до навіювання – мимовільна піддатливість людини думці інших осіб або групи. Дослідження показали, що навіюваність і конформізм у тому або іншому ступені властива кожній людині з дитинства і до кінця життя, але на ступінь їх вираженості впливають вік, стать, професія, склад групи тощо.

Причина конформності з погляду інформаційного підходу (Л. Фестінгер) полягає в тому, що сучасна людина не може перевірити всю інформацію, яка до неї поступає, і тому покладається на думку більшості. Людина піддається груповому тиску, тому що

вона хоче володіти більш точним образом реальності (більшість не може помилитися). З погляду гіпотези “нормативного впливу”, людина піддається груповому тиску, тому що хоче володіти деякими перевагами, що даються членством у групі, хоче уникнути конфліктів, уникнути санкцій при відхиленні від прийнятої норми, хоче підтримати свою подальшу взаємодію з групою [7, с. 77].

Нонконформізм виступає як спростування людиною думки більшості, як протест підкорення, як уявна незалежність особи від думки групи, хоча насправді і тут точка зору більшості є основою для поведінки людини. Конформізм і нонконформізм – це споріднені властивості особи, це властивості позитивної або негативної підлеглості впливам групи на особу. Тому поведінкою нонконформіста так само легко управляти, як і поведінкою конформіста.

Сам факт підкорення іншому і пов'язане з цим зниження почуття відповідальності за свої вчинки змінює поведінку людини, а нерідко й трансформує її особистісні характеристики. Люди, що не відчувають відповідальності за те, що вони роблять, здатні на крайню жорстокість. Американський психолог Стенлі Мілгрем продемонстрував, що найзвичайніші люди, підкоряючись наказам того, хто виступає як начальник, як “влада”, можуть скоювати страшні вчинки. З огляду на те, що цей експеримент дійсно ілюструє схильність особи до впливів та навіювань, авторка вважає за доцільне навести його короткий опис.

Мілгрем запрошував випробовуваних для участі в експерименті по дослідженню пам'яті. Тим, хто висловив бажання прийти на цей експеримент, повідомляли, що вони виступатимуть у ролі вчителя для іншого такого ж випробовуваного (насправді – підставної особи). Їхня задача полягає в тому, щоб прочитати іншому “випробовуваному” список, що складається з деякої кількості пар слів. Далі вони називатимуть одне слово з пари, а “випробовуваний” повинен пригадати друге. У тих випадках, коли він помилятиметься, треба натискати на кнопку, і “випробовуваний” одержуватиме удар струму. Силу цього удару, за умов експерименту, необхідно було збільшувати, якщо “випробовуваний” робив багато помилок. Почавши з 15 вольт, можна було дійти до 450, причому на пульті з кнопками, перед яким сидів справжній випробовуваний, були поставлені не тільки цифрові позначення, але і написано, що з себе представляє той або інший удар струму (“слабкий удар”, “сильний удар”, “небезпечно: дуже сильний удар”). Далі підставного “випробовуваного” садили в іншу кімнату і експеримент починався. Насправді, ніяких ударів струму “випробовуваний” не одержував, але

йому поступали сигнали про те, на які кнопки натискає справжній випробовуваний. По мірі збільшення інтенсивності ударів “випробовуваний” починав протестувати, кричати, при 300 вольтх він починав бити в стіну, а при ще більшій інтенсивності – завовак і не відповідав на питання. Природно, багато випробовуваних хотіли припинити експеримент одразу ж, почувши протести свого “учня”, але експериментатор, що знаходився в цій же кімнаті, вимагав від них продовження роботи, і, як не дивно, більшість цій вимозі підкорялася. Ніхто з випробовуваних не припинив експеримент до того, як “учень” починав бити в стіну (тобто всі дійшли до інтенсивності ударів струму в 300 вольт), а 65 % випробовуваних дійшли до максимальної величини – до 450 вольт. Більш того, коли випробовуваний не сам натискав на кнопку, а віддавав наказ зробити це іншій людині, то до максимальної величини дійшли 93 % випробовуваних. У тих же випадках, коли експериментатора не було в кімнаті, тільки 21 % випробовуваних доходив до максимальної інтенсивності удару. Цікаво, що коли Мілгрем звертався до професійних психологів і психіатрів з проханням передбачити результат подібного експерименту, вони погодилися на тому, що не більше 4 % населення може перевищити величину 150 вольт, а 300 вольт перевищить, максимум, один відсоток випробовуваних, причому, це буде свідомством серйозної психічної патології [2, с. 235]. Цей експеримент складатиме один з базових елементів емпіричної основи нашого дослідження феномена підкорення особистості владному впливу.

Названі типи особистості з урахуванням ціннісних орієнтацій можуть по-різному поводити себе, опинившись в ситуації, що вимагає підкорення владному впливу. Індивіди, які прагнуть надати праці “природного” змісту або компенсувати її відчуження, приписуючи їй соціальний зміст, узвичаюють побут і дозвілля, занурюючись у повсякденність смислових орієнтацій, можуть бути віднесені, з певними обмовками, до числа конформістів. Саме конформісти та особи, яких можна поєднати під умовною назвою “авторитарна особистість” є найбільш цікавими під кутом вивчення феномена підкорення владному впливу.

Загалом, можна зробити висновок, що тип особистості (навіть визначений умовно) є необхідним елементом для повноцінного аналізу усієї сукупності явищ, які супроводжують підкорення особистості владному впливу.

1. Адорно Т. Типы и синдромы. Методологический подход: Главы из книги “Авторитарная личность” // Социологические исследования. –

1993. – № 3-4. – С. 65-92. **2.** Гозман Л.Я., Шестопап Е.Б. Политическая психология. – Ростов на Дону, 1996. – 563 с. **3.** Головаха Е., Панина Н. Социальное безумие: история, теория и современная практика. – К.: Абрис, 1994. – 301 с. **4.** Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты). – К.: Вид-во інституту соціології, 1996. – 425 с. **5.** Политическая психология: Учебное пособие для вузов / Под общей ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 891 с. **6.** Политология. Курс лекций / Под ред. доктора юридических наук, профессора М.Н. Марченко. – М.: 1999. – 472 с. **7.** Психология управления / Л.Д. Столяренко. – Ростов на Дону: Феникс, 2005. – 524 с. **8.** Статт Д. Психология и менеджмент / Пер. с англ. И. Динерштейн. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 384 с. **9.** Фромм Э. Бегство от свободы. – Мн.: Харвест, 2003. – 315 с. **10.** Щекин Г. Теория социального управления. – К., 1996. – 286 с.